

Literárna, publicistická a vydavateľská činnosť na Kysuciach od konca 18. do polovice 20. storočia

(Výťah z abstraktu k dizertačnej práci)

Blanka Králiková

Abstrakt

Práca sa venuje výskumu literárnej, publicistickej a vydavateľskej činnosti kysuckých cirkevných i svetských národovcov vo vymedzenom období. Cieľom práce je analyzovať a vyhodnotiť činnosť významných kysuckých dejateľov od čias troch generácií bernolákovcov až po aktivity svetských národovcov na Kysuciach do polovice 20. storočia. Je členená na tri hlavné kapitoly. Prvá kapitola je venovaná pôsobeniu staršej a strednej generácii bernolákovcov na Kysuciach. Pri analýze členov rovníanskeho pobočného stánku Slovenského učeného tovarišstva sme zistili, že najvyšší počet starobernobernolákovcov bol práve z Kysúc. Prevažná časť z nich boli kňazi, potom hospodárski úradníci z feudálnych panstiev, ktorí pôsobili na Kysuciach. U strednej generácie kysuckých bernolákovcov sme poukázali na ich vplyv pri utváraní národného povedomia mladobernobernolákovcov, ktorým sa venovala druhá kapitola. U najmladšej skupiny národne angažovaných bernolákovských kňazov na Kysuciach sme priblížili ich činnosť od začiatku národného účinkovania v predmarcovom období po vrchol v matičných rokoch. V tretej kapitole sledujeme pôsobenie a činnosť prvých súkromných tlačiarov na Kysuciach a publicistické výstupy svetských národovcov počas prvej polovice 20. storočia.

Kľúčové slová: Bernolákovci. Slovenské učené tovarišstvo. Kňazi. Tlačiar. Kysuce.

Abstract

This examines the literary, journalistic and publishing activities of Catholic and secular nationalists from Kysuce region in the defined period. The object of the dissertation is to analyze and evaluate the activities of important personalities from Kysuce region which lived in the times of three generations of group Bernolaks Brotherhood and of the secular nationalists which lived in Kysuce region to the middle of the 20th century.

The work is divided into three main chapters. The first part examines the activities of the members of the first or older generation of Bernolaks brotherhood worked in Kysuce region. I am studied their activities on a defined territory and I have found that highest number of members of this Brotherhood was from Kysuce region. Most of them were priests and officials which worked in local manors. In the second chapter I studied the youngest generation of Bernolaks brotherhood active in Kysuce region before March period and time of the motherboard years. In the third chapter, I studied the work and activity of the first proprietary printing station owners in Kysuce region during the first half of the 20th century.

Keywords: Bernolaks Brotherhood. Slovak Educated Brotherhood, Priests. Printing station owner, Kysuce region.

Nakoľko dejiny písaného a tlačeného slova na Kysuciach boli doposiaľ prebádané len čiastočne, rozhodli sme sa tejto téme venovať dôkladnejšie v podobe dizertačnej práce. Naším hlavným cieľom bol rozbor literárnej, publicistickej a vydavateľskej činnosti na Kysuciach

v časovom rozmedzí od konca 18. do polovice 20. storočia. Analýzou písomných prejavov významných kysuckých dejateľov chceme poukázať na ich vklad do slovenskej historiografie, ako aj na úlohu regionálnych elít pri utváraní slovenského národného povedomia prostredníctvom slovenskej spisby a tlače. Nesledovali sme len územie Kysúc, ktoré v skúmanom období nepredstavovalo samostatný územno-administratívny celok, ale vybrané osobnosti a fenomény sme riešili v širšom nadregionálnom kontexte.

Na začiatku nášho bádania sme sa venovali počiatkom národného hnutia na Kysuciach, jeho hlavným predstaviteľom v podobe starobernolákovcov, združených v Slovenskom učenom tovarištvu (ďalej SUT). Slovenskej historiografii sa ich pôsobeniu venovalo hneď niekoľko autorov. Za najvýznamnejšie práce možno pokladať diela Hadriána Radvániho *Slovenské učené tovarišstvo*, Kotvanovu bibliografiu a monografiu *Bernolákovci*, ktoré síce zmapovali literárne a vydavateľské počiny bernolákovských kňazov, avšak nepriniesli hlbšie poznatky o živote a národoveckom pôsobení jednotlivých duchovných. Zatiaľ najvýraznejšie sa kysuckým cirkevným osobnostiam venoval v štúdiu a v sérii článkov uverejňovaných v *Duchovnom pastierovi* bývalý kysucký kaplán, cirkevný historik a titulárny zoborský opát Ladislav Belás. Napriek veľkému prínosu však jeho texty disponujú viacerými neprosnosťami v životopisných údajoch kysuckých bernolákovcov, ktoré sme v dizertačnej práci poopravili. Širšej problematike osvietenstva a prvej generácii bernolákovcov združených v Slovenskom učenom tovarištvu sa venoval aj hodnotný zborník rovnomeného názvu, ktorý v roku 1993 zostavil Milan Petráš. Nemožno opomenúť ani dobovú prácu – Osvaldovo *Tovarišstvo*, ktoré vzniklo na pamiatku 100. výročia založenia tohto významného spolku. K strednej generácii bernolákovcov sme využili napríklad príspevky od regionálnych autorov D. Veličku a M. Straňana, pričom sme korigovali niektoré ich hypotézy a prezentované fakty. Vďaka štúdiu Józsefa Demmela sme nazreli aj na hodnotenie osobnosti Jána Nepomuka Derčika optikou maďarskej historiografie. Pri analýze vzťah príslušníkov strednej generácie bernolákovcov nám boli osožné edície prameňov od Jozefa Ambruša a Daniela Rapanta.

Pri objasnení mladobernolákovského hnutia sme prevažne siahli po štúdiách a článkoch J. Martiša, V. Rašovca, T. Adamčika, monografii P. Sedláka *Hnutie spolkov striezlivosti na Slovensku v rokoch 1844 – 1874* či najnovšom zborníku príspevkov z historického seminára o Františkovi Tagánim z roku 2016. Výsledky týchto autorov sme doplnili o množstvo nových zistení ohľadom literárnej činnosti konkrétnych osobností analýzou množstva dobových článkov uverejnených v slovenskej tlači 19. storočia. Ich vyhľadaniu nám pomohli predovšetkým jednotlivé zväzky práce Ludovíta Vladimíra Riznera s názvom *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900*.

Priblíženiu vydavateľskej činnosti na Kysuciach v polovici 20. storočia nám pomohli diela od L. Paštrnáka, monografia V. Brezu *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996* a štúdie od P. Štanského, ktorý sa venoval kníhtlačiarskej problematike v skúmanom období. Oproti publikáciám spomínaných autorov sme prenikli hlbšie do činnosti konkrétnych kysuckých vydavateľov a tlačiarov najmä širším archívnym výskumom. Keďže kníhtlačiarske na Kysuciach boli prevažne v rukách židovských podnikateľov, prirodzene sme siahli aj po diele bratov Petra a Pavla Franklovcov *Židia v Žiline*. Získané čiastkové informácie o rodinách židovských podnikateľov sme doplnili poznatkami z Ústavu pamäti národa, ktorého databáza arizovaného majetku ozrejmila neblahé okolnosti zániku kníhtlačiarskej činnosti židovských podnikateľov na Kysuciach.

Pri skúmaní staršej periodickej tlače na Kysuciach poslúžila ako cenný zdroj informácií monografia od M. Potemru *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Počas bádania sme využívali aj lexikografické práce, ako napríklad jednotlivé zväzky Slovenského biografického slovníka a Bibliografického lexikónu Slovenska či rozsiahlu prácu *Lexikón katolíckych kňazských osobností* od editora J. Pašteku. Použili sme aj regionálne

bibliografické slovníky od Štefana A. Brezányho *Dejatelja Kysúc v kultúre umení a vede a Osobnosti Kysúc* od A. Blahu.

Venovali sme sa aj skúmaniu dobovej literatúry v podobe spisov, almanachov, ročeníek, cirkevných schematizmov, vydaných brožúr a pamätník, ktoré súviseli s Kysucami. Pracovali sme aj s najrôznejšou tlačou, ktorá vychádza v nami sledovanom období. Zo starších periodík spomenieme napríklad Slovenskje národňje noviny, Orla tatranského, Slovenské noviny, Katolícke noviny, Pešťbudínske vedomosti, Obzor či Národnie noviny. Z mladšej periodickej tlače 20. storočia sme študovali predovšetkým regionálne noviny ako Kysucká trúba a Kysucké hlasy, ktoré sme v práci analyzovali. Menšiu pozornosť sme venovali drobnej tlači vychádzajúcej na Kysuciach v medzivojnovom období a viac sme sa zamerali na odbojovú tlač v podobe ilegálnych letákov a tlačovín. V práci sme sa sústredili prevažne na ilegálnu tlač, ktorá nebola pod štátnou kontrolou ako oficiálna tlač interpretujúca dianie v súlade s politickými požiadavkami, čo jej dávalo možnosť prinášať necenzurované informácie.

Realizovali sme aj archívny výskum vo viacerých archívoch. Na prvom mieste by sme spomenuli Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, obsahujúci bohaté pramene súkromnej proveniencie jednotlivých osobností. Preskúmali sme napríklad osobné fondy F. X. Daniša, J. Lottnera, Š. Závodníka, P. Valjašeka, Dlhopoľského, J. Hraneca či J. Lendvaia, na základe čoho sa nám podarilo priniesť doteraz nepublikované alebo takmer neznáme údaje k ich životu a pôsobeniu. Informácie k jednotlivým osobnostiam na Kysuciach poskytol aj Archív Národného biografického ústavu SNK, z ktorého sme čerpali napríklad výpisy z rodných/úmrtných listov, podklady pre heuristiku a jubilejné články. Podklady o matičnej činnosti kysuckých národovcov sme podopreli zdrojmi z Archívu Matice slovenskej v Martine.

Výskum sme uskutočnili aj v troch pracoviskách Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči. V bytčianskom archíve sme prezreli hlavnožupanské písomnosti z fondu Trenčianskej župy, čím sme priniesli nové informácie o problémoch šírenia slovenskej tlače na Kysuciach a evidovaní panslavistických kňazoch župnými úradníkmi. Na overenie dátumov krstu a úmrtia sme využívali zbierku cirkevných matrik rímsko-katolíckej cirkvi. Kvalitný archívny materiál k pôsobeniu Rudolfa Mattera sme získali z čadčianskej pobočky. Pracovisko v Žiline zas obsahovalo archiválie týkajúce sa tlačiarenskej činnosti Rudolfa Brauna, ktorý zatiaľ v slovenskej historiografii nebol náležite spracovaný.

Okrem slovacikálnych tlačí a materiálov sme siahli aj po zahraničných zdrojoch, najmä maďarskej a poľskej proveniencie. Zahraničné archívy v našej práci absentujú, pretože ide o čisto regionálnu tému. Ani v Literárnom archíve Pamätníku národného písemnictví v Prahe sme podľa indexov nič bližšie k téme nenašli.

Na základe dostupných informácií a prvotného zhodnotenia literárno-publicistickej činnosti na Kysuciach sme sa rozhodli pre jednoduchú štruktúru v podobe troch, prevažne chronologicky ladených kapitol, korešpondujúcich s vývinom slovenského národného života. V prvej kapitole sme sledovali pôsobenie dvoch generácií bernolákovských kňazov na Kysuciach. Sústredili sme sa hlavne na Slovenské učené tovarišstvo a v rámci neho sme sa zamerali na pobočný stánok vo Veľkom Rovnom, kde sme predstavili plejádu kysuckých národovcov, ktorí boli starobernolákovcami a tovarišmi zároveň. Sledovali sme ich literárnu činnosť na Kysuciach v osvietenskom období v historickom kontexte regiónu Kysúc. Úsilie a činnosť bernolákovcov na zveľaďovaní spolkového a literárneho života na Kysuciach sme sledovali aj v druhej - strednej generácii, teda duchovných, ktorí nadviazali na národotvornú činnosť zaniknutého Továrištva a pokračovali v šírení bernolákovského jazyka a ducha na Kysuciach. V druhej časti kapitoly sa tak venujeme aj činnosti spolkov, napr. Spolku milovníkov reči a literatúry, kde pôsobil napr. František Daniš a Ján Derčík. K predstaviteľom strednej generácie bernolákovcov, ktorí na kysuckých farách pôsobili a vychovali svojich

mladších nasledovníkov, sme zaradili aj starobystrického farára Jána Holáča a Jána Lottnera, spolupracujúceho so štúrovcami.

Druhú kapitolu sme venovali pôsobeniu najmladšej skupiny národne angažovaných kňazov, mladobernolákovcov, pôsobiacich na Kysuciach najmä v predmarcovom období a v matičných rokoch. V čase zenitu mladobernolákovských kňazov, ktorých aktivity sa aj na Kysuciach utlmili po zániku národnokultúrnych inštitúcií Matice slovenskej a troch gymnázií, sa do popredia dostali ďalší cirkevní národovci. Vynikali najmä v spolkovéj a publicistickej činnosti, vďaka čomu sa dostali aj do hlásení úradníkov Trenčianskej župy ako panslávi.

V poslednej tretej kapitole sa tematicky venujeme kníhtlačiarstvu a vydavateľskej činnosti na Kysuciach, konkrétne v Čadci, kde táto činnosť nadobudla najväčší rozmer. Približujeme tamojšiu tlačiarenskú činnosť, pričom sa zameriavame na výsledné produkty v podobe brožúr, drobných kníh a časopisov. Vydávali sa knihy od kysuckých autorov, ako bol Rudolf Matter, Ján Lendvai – Lušňák, ktoré boli už kvalitatívne a kvantitatívne na vyššej úrovni ako do tej doby. Z časopisov sme podrobnejšie analyzovali najmä Kysuckú trúbu a Kysucké hlasy ako najvýznamnejšie mienkotvorné médiá v sledovanom období. Priblížili sme aj významných prispievateľov v podobe regionálnych elit, okrem spomínaných dvoch národovcov Rudolfa Mattera a Jána Lendvaia sme predostreli aj význam Jozefa Hraneca, Aurela Rutšeka a ďalších. Koniec kapitoly je venovaný ilegálnej tlači na Kysuciach v období existencie prvej Slovenskej republiky, kedy tlač nadobudla aj odbojový rozmer. Z hľadiska rozsahu náročnosti témy sme činnosť sledovali len do obdobia zániku Slovenského štátu, pretože krátko po vojne boli tlačiarci nútení svoju činnosť ukončiť a vydavateľstvá po roku 1950 tak prešli pod štátnu správu.

Rozhodnutie zaradiť túto vydavateľsko-tlačiarenskú kapitolu do obsahu sa zrodilo zo skutočnosti, že sme chceli poukázať na fakt, že od prelomu storočia dochádza na Kysuciach k zvýšenej aktivite svetských národovcov ako napr. právnikov, notárov, úradníkov či vedcov. Navyše v porovnaní s obdobím 19. storočia, kedy absentovali vlastné kysucké tlačiarne, práve začiatkom 20. storočia dochádza aj k zakladaniu originálnych kysuckých tlačiarň, ktoré boli neraz v rukách židovských majiteľov. Navzdory zažitým stereotypom tak práve židovskí podnikatelia na Kysuciach mali významný vplyv aj na posilňovaní knižnej kultúry a rozširovaní slovenskej spisby, pretože tlačili slovenské letáky, periodiká, brožúry a knihy. Predstavitelia svetskej inteligencie, ktorí sa prejavili ako nadaní spisovatelia a publicisti nezavrhlí činnosť svojich kňazských predchodcov, ale naopak, stavali na ich základoch a na Kysuciach nadviazali na ich národovcovú činnosť. Venovali sa aj podobným problémom ako bernolákovci, napr. alkoholizmu, sociálnej otázke a podobne. Bez predošlej práce kňazov troch generácií bernolákovcov by činnosť ich svetských nasledovníkov bola mimoriadne obtiažna.

V jednotlivých kapitolách sme priniesli viacero nových zistení a pohľadov na literárne a národovecké aktivity kysuckých dejateľov.

V prvej kapitole sme sa snažili poukázať hlavne na početnosť kysuckých tovarišov v rovnianskom stánku Slovenského učeného tovaríšstva. Podarilo sa nám identifikovať všetkých členov, bližšie predstaviť a priblížiť ich činnosť a pôsobenie. Nepodarilo sa nám odhaliť žiadneho nového člena i napriek tomu, že sme pri výskume prezreli dobové menoslovy a zoznamy tovarišov a podrobne sme ich kontrolovali. Údaje poväčšine s dielom Radvániho súhlasili, ale napriek tomu v niektorých prípadoch sme poopravili niektoré roky, dátumy, činnosti a funkcie jednotlivých členov. V prípade svetských tovarišov sme odôvodnili ich členstvo v SUT na príklade hospodárskych úradníkov z Kysúc, ktorí aj vo svojej praxi bežne používali slovenčinu, a preto ich zapojenie do Tovaríšstva ako prestížneho klubu slovenských národovcov berieme ako logické, čím len potvrdili svoju proslovenskú orientáciu. V prípade kňaza Andreja Smetanaja sme prišli s hypotézu ohľadom jeho

nitrianskeho členstva. Hoci pôsobil ako farár v Krásne nad Kysucou, nebol zapísaný v rovnianskom stánku, ale v nitrianskom pobočnom stánku, pretože tam pôsobil práve v období vzniku SUT. Z korigovaných tvrdení sme kritike vystavili najmä otázku narodenia Jána Nepomuka Derčíka. Podľa záznamov riaditeľa univerzitnej knižnice peštianskej univerzity, Juraja Féjera sme definitívne upresili dátum Derčíkovho narodenia na deň 15. mája 1785, čo je dôležité pri jubilejných oslavách. Pri analyzovaní života a diela strednej generácie kysuckých bernolákovcov sme poukázali na ich obrovský vplyv na utváraní slovenského národného povedomia svojich mladších kaplánov. Vidieť to najmä na príklade čadčianskeho dekana Františka Daniša a kysuckonovomestského kňaza Jána Lottnera.

V druhej kapitole sme sa zamerali na skupinu mladobernolákovcov, pôsobiacich paralelne so štúrovcami, s ktorými súperili, ale i spolupracovali a vzájomne sa ovplyvňovali a motivovali. V prvom rade sme definovali mladobernolákovcov ako katolíckych duchovných, ktorí začali pôsobiť najskôr v 40. rokoch 19. storočia v reformnom období, kedy sa neraz aj politicky angažovali, pričom ich činnosť eskalovala v matičných rokoch, kedy spoluzakladali slovenské národnokultúrne inštitúcie, ako aj Spolok svätého Vojtecha či najrôznejšie náboženské spolky, ktoré pomáhali posilňovať vieru a národného ducha na Kysuciach. Máme za to, že prezentovaná charakterizácia najmladších príslušníkov odkazu Antona Bernoláka v slovenskej historiografii nebola náležite zafinovaná, čo sa nám podarilo. V kapitole sme poukázali na publicistické ale i politické výstupy kysuckých mladobernolákovcov a ich postavenie nielen v slovenskom národnom hnutí, ako aj v analyzovanom priestore servernej časti Trenčianskej stolice. Je treba spomenúť, že k mladobernolákovcom sa postupne pridávali aj ďalší, mladší kňazskí národovci, ktorí nadviazali na ich výsledky. Zároveň sa tak dostali do rozporu s úradnou mocou, ktorá sledovala ich panslavistické konanie na Kysuciach a všemožne sa snažila zastaviť šírenie slovenskej tlače. Zásluhou národnokultúrnej práce kňazských osobností sa darilo kultivovať kysucký ľud a jednotlivé generácie národovcov ťažili aj z malých výsledkov svojich predchodcov, aj vďaka ktorým sa začiatkom 20. storočia podarilo dotvoriť moderný slovenský národ.

Tretiu kapitolu sme vnímali ako nadstavbu na činnosť pôvodných bernolákovských kňazov, kedy národotvorná činnosť mladobernolákovcov na Kysuciach prechádzala z rúk cirkevných predstaviteľov do svetských rúk, vrátane židovských majiteľov tlačiarň. Nový element židovských podnikateľov mal pozitívny vplyv na utváraní kultúrneho života na Kysuciach. Tým sme preukázali kulturologický aspekt a pozitívny vplyv židovských tlačiarov a vydavateľov na Kysuciach. V prvej polovici 20. storočia sa už na Kysuciach tlačili a vydávali okrem merkantilu, úradných a cirkevných tlačovín aj rôzne letáky, plagáty, noviny a časopisy, tiež brožúry a knihy. Toto všetko sa kladne odzrkadlilo na kultúrnom vývoji Kysúc. Súčasne s knihtačiarstvom a kníhkupectvom sa začalo na Kysuciach vyvíjať aj knihárstvo, čo samozrejme podnietilo rozvoj knižnej kultúry Kysúc v skúmanom období. Výsledkom poslednej tretej kapitoly je aj poznanie, že súkromní kysuckí tlačiarri od čias Karla Studenského, cez A. Bergera, F. Procházku a R. Tauba až po ilegálnu tlačiareň J. Hnitku, sa zaslúžili o rozvoj osvetovej činnosti a šírenie vzdelanosti prostredníctvom publicistickej a vydavateľskej činnosti na Kysuciach.

Téma dizertačnej práce vymedzená od počiatku národného hnutia koncom 18. storočia do zániku prvej Slovenskej republiky v polovici 20. storočia nám poskytla priestor pre zobrazenie uceleného obrazu o literárnej a vydavateľskej činnosti cirkevných i svetských národovcov na Kysuciach v širších historických súvislostiach. Tým sa nám podarilo poukázať na kontinuitu národnobuditeľskej, literárnej a vydavateľskej činnosti jednotlivých generácií popredných predstaviteľov národného života na Kysuciach až do polovice 20. storočia. Práca sa pokúsila vytvoriť komplexný pohľad na literárno-vydavateľskú činnosť významných kysuckých dejateľov v sledovanom období, ktorý zatiaľ v slovenskej historiografii chýbal.

Výskumom literárnej pozostalosti, periodických článkov a vydaných knižných diel vybraných osobností sme dokázali, že aj Kysuce, tradične vnímané ako periférna či chudobná oblasť, boli už od počiatkov formovania slovenského národa nie zanedbateľným strediskom národného a kultúrneho života Slovákov najskôr vďaka činnosti troch generácií bernolákovských kňazov, ako aj neskoršie vydavateľským úsilím svetských národovcov. Prácou sme poukázali na skutočnosť, že aj malý región, ktorý netvoril samostatný administratívno-správny celok, bol prostredníctvom zanietých kysuckých národovcov literárne bohatý. Novinové články od prispievateľov z Kysúc sa objavovali v popredných slovenských periodikách ako Slovenské národné noviny, Cyrill a Method, Katolícke noviny, Slovenské noviny, Pešťbudínske vedomosti či v Národných novinách, teda v čase, kedy na Kysuciach ešte nevychádzali vlastné periodiká. Na príklade analýzy vydavateľskej činnosti po roku 1900 sme zreteľne poukázali na novú etapu šírenia písaného a tlačeného slova na Kysuciach, ktorá sa niesla v znamení exponenciálneho nárastu vydávaných brožúr, kníh a vlastných kysuckých časopisov ako Kysucká trúba a Kysucké hlasy. Upozornili sme na novú literárnu elitu regiónu Kysúc, ktorú od polovice 20. storočia nepredstavovali len miestni kňazi, ale i svetskí národovci ako richtári, právnici či vedci. Za prínos považujem aj to, že sme podali v porovnaní so zažitými stereotypmi iný, pozitívny obraz židovského podnikateľa na Kysuciach, ktorý svojou tlačiarenskou činnosťou pomáhal v rozvoji knižnej kultúry, slovenčiny a vzdelanosti.

Jedným z vedeckých prínosov patrí aj istá korekcia nesprávnych hypotéz a záverov predchádzajúcich bádateľov, ako aj nový pohľad na niektoré fenomény a osobnosti kysuckých kultúrnych dejín.